

Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С. Д. Максименко]. Харків : КЦ ФОР Іванової М.А., 2020. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 16. С. 162–178.

УДК 316.752,159.923.2 – 053.4

**ТЕРМІНАЛЬНІ ТА ІНСТРУМЕНТАЛЬНІ ЦІННОСТІ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Соловйова Л. І.

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

лабораторії психології дошкільника,

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

[orcid.org/ 0000-0003-3584-9779](https://orcid.org/0000-0003-3584-9779)

Статтю присвячено розкриттю особливостей термінальних та інструментальних цінностей дітей на етапі їх привласнення у старшому дошкільному віці. Проаналізовано сучасні методики вивчення ціннісних орієнтацій за М. Rokeach, адаптовані для дітей дошкільного віку. Представлено застосовані діагностичні методи. Окреслено структуру термінальних й інструментальних цінностей дошкільників у єдності їх когнітивного, емоційного та діяльнісного компонентів. Визначено рейтинг знаних, значущих і дієвих цінностей-цілей та цінностей-засобів. Охарактеризовано стан сформованості структури цінностей досліджуваних дітей.

Ключові слова: *термінальні та інструментальні цінності, структура цінностей, рейтинг цінностей, дитина старшого дошкільного віку.*

Соловьёва Л. И. Терминальные и инструментальные ценности детей старшего дошкольного возраста.

Статья посвящена раскрытию особенностей терминальных и инструментальных ценностей детей на этапе их присвоения в старшем дошкольном возрасте. Проанализированы современные методики изучения ценностных ориентаций по М. Rokeach, адаптированные для детей

дошкольного віку. Представлені застосовані діагностичні методи. Очерчена структура термінальних і інструментальних цінностей дошкільників в єдності їх когнітивного, емоційного і діяльнісного компонентів. Визначено рейтинг відомих, значимих і дійсних цінностей-цілей і цінностей-засобів. Охарактеризовано стан сформованості структури цінностей досліджуваних дітей.

Ключові слова: термінальні і інструментальні цінності, структура цінностей, рейтинг цінностей, дитина старшого дошкільного віку.

Soloviova L.I. Terminal and instrumental values of children of the senior preschool age.

The article is devoted to the explaining of the features of the terminal and instrumental values of children at the stage of their appropriation in senior preschool age. Modern methods of studying M. Rokeach value orientations, adapted for preschool children, are analyzed. Applied diagnostic methods are presented. The structure of terminal and instrumental values of preschool children in the unity of their cognitive, emotional and activity components is outlined. The rating of known, significant and effective values-goals and values-means is determined. The state of formation of the value structure of the studied children is characterized.

Key words: terminal and instrumental values, structure of values, rating of values, child of the senior preschool age.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Дошкільний період життя людини є вкрай важливим етапом формування основ особистості. У цей час створюються сприятливі умови для розвитку усіх її структур, збагачення внутрішніх рушійних сил особистості, зокрема за рахунок привласнення дитиною цінностей соціуму, які в подальшому стануть відправними моментами її почуттів, думок і вчинків. У процесі усвідомлення і прийняття дитиною цінностей вибудовується їх індивідуальна ієрархія, у

якій відображуються, в першу чергу, індивідуальні потреби та інтереси, цінності значущих для дошкільника дорослих. Зміст системи дитячих цінностей (термінальних та інструментальних) вказуватиме на пріоритетні життєві цілі та важливі дієві засоби їх реалізації. У зв'язку з цим вбачаємо актуальним вивчення особливостей цінностей-цілей та цінностей-засобів старших дошкільників як ефективних регуляторів дитячої активності.

Проблема розглядається у межах наукової теми «Становлення структури термінальних та інструментальних цінностей дітей дошкільного віку» (№ 0118U003094, 2018–2020 рр.) лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За останній час термінальні та інструментальні цінності були об'єктом досліджень низки зарубіжних авторів: Vadi & Jaakson, 2011; Schwartz, 2012; Dyląg, Jaworek, Karwowski, Kozusznik & Marek, 2013; Tuulik, Xunapuu, Kuimet, Titov, 2016.

За кордоном деякі сучасні наукові праці присвячувалися вивченню цінностей дітей дошкільного віку: Schiller, Bryant, 2009; Валявко, Аверьянова, 2012; 2014; Tulviste, 2013; Johansson, Emilson, Puroila, 2016; Клопотова, 2017.

В Україні розробка питань прийняття цінностей дітьми старшого дошкільного віку сьогодні здійснюється в лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України під науковим керівництвом Т. Піроженко (2010-2014; 2015-2017; 2018-2020).

Вперше термінальну й інструментальну модель цінностей вніс у психологічну науку М. Rokeach (1973). Він визначав цінність як різновид стійкого переконання, що певна мета або конкретний спосіб існування має для людини більшу перевагу за інший. На думку Rokeach загальна кількість цінностей, які є надбанням людини, порівняно невелика; усім людям притаманні одні й ті ж самі цінності, хоча і різною мірою; цінності організовані в системи; витоки людських цінностей простежуються в культурі, суспільстві і його інститутах та в особистості; вплив цінностей

відчутний практично у всіх соціальних феноменах, які заслуговують на вивчення.

М. Rokeach запропонував розрізняти два класи цінностей – термінальні (лат. *terminalis* – пограничний, кінцевий) та інструментальні (лат. *instrumentalis* – знаряддєвий). Термінальні цінності визначаються як переконання у тому, що якась кінцева мета індивідуального існування (наприклад, свобода, мудрість) з особистої і суспільної точок зору варта того, щоб до неї прагнути; мається на увазі бажане існування та кінцевий стан, цілі, які б людина хотіла досягти протягом свого життя; вони можуть відрізнятися між різними групами людей у різних культурах. Інструментальні цінності виступають як переконання у тому, що якийсь образ дій (наприклад, відповідальність, амбітність) є з особистої і суспільної точок зору кращим у будь-яких ситуаціях; мається на увазі переважні способи поведінки, засоби досягнення кінцевих цілей.

Найбільш розповсюдженим у психології інструментом для дослідження ціннісних орієнтацій є опитувальник М. Rokeach, розроблений ним у 1973 році (Rokeach Value Survey – RVS) [7]. На думку багатьох науковців, список із 36 цінностей, пропонований у тесті досліджуваним особам для прямого ранжування залишається актуальним до сьогодні. Групу термінальних цінностей (Terminal Values (End-States)) утворили 18 життєво важливих цілей, сфокусованих: а) на соціумі – «світ миру», «світ краси», «рівність», «сімейна безпека», «свобода», «зріла любов», «національна безпека», «соціальне визнання», «справжня дружба»; б) на особі – «комфортне життя», «захоплююче життя», «почуття досягнутого», «щастя», «внутрішня гармонія», «задоволення», «спасіння душі», «самоповага», «мудрість». Інструментальні цінності (Instrumental Values (Behavioural)) об'єднали 18 способів дій та особистісних властивостей, сфокусованих: а) на моралі та відносинах – «широкодумний», «великодушний», «готовий допомогти», «чесний», «люблячий», «веселий», «слухняний», «ввічливий», «надійний»; б) на компетентності – «амбітний», «умілий», «охайний»,

«сміливий», «креативний», «незалежний», «інтелектуальний», «логічний», «самокерований». У оригінальних списках цінності класифікуються за умовами їх важливості як орієнтуючого принципу життя респондента. За словами Rokeach, щойно набута цінність стає частиною організованої системи цінностей, яка працює як загальна стратегія вирішення конфліктів та прийняття рішень. Два типи цінностей представляють дві окремі, але функціонально взаємопов'язані системи, в яких усі цінності, що стосуються способів поведінки, є інструментальними для досягнення усіх цінностей, які стосуються кінцевих станів. Один спосіб поведінки може бути сприятливим для реалізації декількох термінальних цінностей так само, як декілька засобів можуть бути важливими для досягнення однієї кінцевої мети [7].

В подальшому спостерігалися численні спроби різних дослідників, базуючись на моделі термінальних та інструментальних цінностей Rokeach, удосконалити методичний інструментарій оригінального опитувальника: модифікувати та адаптувати для осіб різного віку, менталітету, розширити чи скоротити списки цінностей [Гоштаутас, Семенов, Ядов, 1974; Braithwaite & Law, 1985; Сенин, 1991; Schwartz & Bilsky, 1992; Бубнов, 1995; Круглов, 1995; Lauristin & Vihalemm, 1997; Сопов, Карпушина, 2002; Капцов, 2008; Mills, Austin, Thomson, & Devine-Wright, 2009; Кулагина, 2009; Vadi & Jaakson, 2011 та ін.]. На нашу думку, в першому опублікованому в Радянському Союзі адаптованому варіанті «Rokeach Value Survey» Л. Гоштаутаса, Н. Семенова та В. Ядова здійснено доволі вільний переклад на російську мову списку термінальних та інструментальних цінностей. Під час порівняння цього списку з оригінальним «Rokeach's terminal and instrumental model of values» виникають труднощі щодо ідентифікації багатьох цінностей. Можливо, автори таким чином прагнули зробити зазначені поняття найбільш доступними для розуміння радянською людиною, але при цьому змістове наповнення деяких цінностей дещо змінювалося. Наприклад, нам не вдалося знайти відповідників термінальним

цінностям «Mature Love», «National Security»; а поняття «An Exciting Life» звужувалося авторами до «активного життя».

Зупинимося більш докладно на сучасних методиках вивчення ціннісних орієнтацій за М. Rokeach, адаптованих для дітей дошкільного віку.

С. Чернобровкіна у своєму дисертаційному дослідженні представила модифікований, дитячий варіант методики «Ценностные ориентации» М. Rokeach [Чернобровкіна, 2001]. Дітям старшого дошкільного віку для вибору пропонувалися 7 ціннісних характеристик, серед яких такі термінальні цінності: «любов дорослих», «багато друзів», «багато іграшок» та такі інструментальні: «слухняність», «доброта», «весела вдача», «сила». Стимульний матеріал методики та процедура її проведення розроблені за аналогією з методикою І. Шахової «Комплексное изучение самооценки и ценностных ориентаций» [Шахова, 1998]. Матеріал складається з однієї картки зі схематичним зображенням трьох фігурок дітей та семи карток із надрукованими на них ціннісними характеристиками: 1) слухняний – має багато друзів – має багато іграшок; 2) має багато друзів – добрий – люблять дорослі; 3) веселий – має багато іграшок – добрий; 4) люблять дорослі – слухняний – веселий; 5) сильний – веселий – має багато друзів; 6) має багато іграшок – люблять дорослі – сильний; 7) добрий – сильний – слухняний. Експеримент проводиться індивідуально з кожною дитиною. Перед дитиною кладуть картку із зображенням фігурок і під нею першу картку із визначеннями. Психолог пропонує дитині розглянути картку із зображенням фігурок дітей і відповісти на питання: «Ось три дуже схожих хлопчика (дівчинки). Цей хлопчик – слухняний, цей – має багато друзів, цей – веселий. В усьому іншому вони не відрізняються. На якого з хлопчиків (дівчаток) ти більш за все хотів би бути схожим?». Відповідь дитини фіксується у відповідному бланку відповідей під оцінкою «2 бали». Далі психолог запитує: «На кого з тих хлопчиків (дівчаток), що залишилися ти більше хотів би бути схожим?» Відповідь занотовується в графу «1 бал». Описану процедуру повторюють з усіма сімома картками. Потім підраховують

кількість балів для кожної характеристики. За результатами даного тесту можна визначити кількісне співвідношення термінальних й інструментальних цінностей в загальній системі ціннісних орієнтацій дитини, зміст провідних ціннісних орієнтацій та диференційованість системи цінностей [6].

На відміну від попередньої праці С. Валявко та О. Аверьянова у своїй методиці «Исследование ценностных ориентаций детей» (ИЦОД) в якості стимульного матеріалу для дошкільників використовують чорно-білі фотографічні зображення 10 предметів (15x20 см), які презентують цінності дитини: гра, здоров'я, спілкування, отримання задоволення, духовні та пізнавальні цінності [Валявко, Аверьянова, 2010]. Процедура дослідження відбувається так: перед дитиною в довільному порядку розкладаються усі 10 фотографій. Психолог уточнює, чи правильно дитина ідентифікує об'єкт, зображений на фотографії: «Назви, що тут зображено». Далі фахівець дає дитині наступну інструкцію: «Обери те, що подобається тобі найбільше» – і відкладає обрану дитиною фотографію; потім повторює інструкцію і так само відкладає наступне обране дитиною фото, продовжуючи до тих пір, поки не закінчатся всі знімки. У результаті дитячого вибору отримували набір проранжованих за ступенем важливості цінностей (від 1 до 10), що дозволяло судити про ставлення до них дошкільника. Дана методика спрямована на вивчення ціннісних орієнтацій дошкільників як із нормативним, так і з порушеним мовленнєвим розвитком, оскільки не вимагає від дитини розгорнутої вербалізації [1].

Адаптовану методику М. Rokeach «Ценностные ориентиры» пропонує О. Зайцева психологам для діагностичної роботи з 5-7-річними дітьми [Зайцева, 2017]. Тест складається з двох завдань та проводиться індивідуально з дитиною. У першому завданні «Що цінніше за усе на світі?» спеціаліст виявляє пріоритетні для дитини життєві цінності. Дошкільнику дається така інструкція: «Подивись на картинки. На цій картинці у дівчинки (хлопчика) багато грошей, тут дівчинка (хлопчик) красива (ий) і приваблива

(ий), на цій картинці дівчинка (хлопчик) живе у щасливій сім'ї, на цій картинці дівчинка (хлопчик) здорова (ий), на цій – має багато друзів. Які з перерахованих умов ти вважаєш самими важливими для твого щасливого життя? Вибери картинку». Дитина вибирає картинку, а психолог кладе її першою зліва направо. Продовжує далі промовляти інструкцію: «Подивись на картинки, що залишилися. На цій картинці у дівчинки (хлопчика) багато грошей, тут дівчинка (хлопчик) красива (ий) і приваблива (ий), на цій картинці дівчинка (хлопчик) живе у щасливій сім'ї, на цій картинці дівчинка (хлопчик) здорова (ий). Які з перерахованих умов ти вважаєш самими важливими для твого щасливого життя? Вибери картинку». Дитина обирає картинку, а психолог кладе її другою зліва направо і так продовжує поки не закінчатся картинки. Так вибудовується ланцюжок цінностей дошкільника від найважливішої до найменш значущої з таких 5 цінностей: «багато грошей», «зовнішня краса», «щаслива сім'я», «здоров'я», «багато друзів». Результати вибору занотуються у таблицю та на їх основі визначається рейтинг умов щасливого життя чи цінностей для кожної дитини, або групи дітей.

Завдання № 2 має на меті виявити рівень сформованості у дитини знань про умови збереження і покращення свого здоров'я, мотивації до здорового способу життя. У якості матеріалу використовують: універсальну карту з картинками для усіх дітей, різнокольорові фішки (круги з картону 7 кольорів веселки, а також білий і чорний), таких же кольорів фломастери чи олівці. Дитині пропонують вибрати з безлічі різнокольорових фішок будь-які чотири, які подобаються і покласти перед собою. Потім пропонують попрацювати на діагностичній карті. Інструкція для дитини: «Подивись уважно на картинки. Що на них намальовано?». Дитина розглядає картинки. Психолог повторює інструкцію двічі. Перший раз – для правильного сприйняття дитиною картинок в якості ознайомлення, другий раз – для усвідомлення дитиною і вибору. Спеціаліст продовжує: «Щоб бути здоровим, потрібно: регулярно займатися спортом; лікуватися у хорошого

лікаря; мати гроші, щоб добре харчуватися, відпочивати, відвідувати спортивну залу; знати про те, як турбуватися про своє здоров'я; гарно відпочивати; жити в гарних природних умовах (чисте повітря, вода); щоденно виконувати правила здорового способу життя (дотримуватися розпорядку дня, регулярно харчуватися, займатися фізкультурою тощо). Які умови для збереження здоров'я ти вважаєш найбільш важливими? Зі всіх умов вибери 4 найбільш важливих для тебе. Можеш відзначити їх у сусідній клітинці будь-якою вподобаною фішкою». Результати занотуються у таблицю. Для кожної дитини на основі позитивного ставлення визначають чотири важливих умови збереження свого здоров'я. Потім на основі середнього арифметичного обраховується середнє значення у групі дошкільників для кожної категорії інструментальних цінностей [3].

На думку укладачів методик для дошкільників основними їх перевагами є: мала питома вага вербалізації, швидкість тестування, простота поставленого перед дітьми завдання, відсутність часових обмежень для виконання тесту, результати діагностики не залежать від адекватності самооцінки і здатності дитини до вербалізації.

Аналіз представлених варіантів методики «Rokeach Value Survey», модифікованих і адаптованих для дітей дошкільного віку показав, що: 1) тестовий інструментарій для дослідження дитячих цінностей є нечисельним і типовим; 2) ієрархію цінностей дитини будують за ознакою надання нею емоційних переваг одним цінностям перед іншими; 3) у силу вікових особливостей дитині-дошкільнику не ставлять завдання ранжувати цінності, написані на папері, а у ігровій формі пропонують ідентифікувати себе з дитиною, яка має бажану якість (цінність), або вибрати найбільш важливу для неї річ вербально, з опорою на предметну картинку чи фотографію, яка представляє ту чи ту цінність; 4) для вибору дитині пропонують обмежений набір цінностей (до 10), які, на думку дослідників, є найбільш актуальними для сучасних дітей; серед них термінальні цінності – «любов дорослих», «багато друзів», «багато іграшок», «багато грошей»,

«зовнішня краса», «щаслива сім'я», «здоров'я», «гра», «спілкування», «отримання задоволення» та інструментальні цінності: «слухняність», «доброта», «весела вдача», «сила», «допитливість»; 5) не усі інструкції до дитини після здійснення нею вибору певної значимості містять важливе запитання на з'ясування рівня усвідомленості цього вибору (Чому ти так думаєш, поясни?), яке б виключало ознаки його ситуативності і випадковості.

Відомо, що маючи складну структуру цінності, окрім суттєвого емоційного компонента включають значущі когнітивний та діяльнісний, збалансованість розвитку яких визначатиме стійкість та дієвість цінностей як регуляторів дитячої поведінки. Важливо для створення повної картини власних цінностей дитини-дошкільника мати можливість за допомогою адекватних дослідницьких інструментів визначити не лише рівень значимості цінностей для малюка, а й повноту уявлень про них, здатність управляти діями дитини під час діяльності.

Мета статті: на основі отриманих експериментальних даних представити особливості термінальних та інструментальних цінностей дітей старшого дошкільного віку в єдності їх структурних компонентів.

Виклад основного матеріалу статті. В експериментальній роботі з дітьми старшого дошкільного віку використовувалися методики дослідження, розроблені в лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України в процесі вивчення проблеми ціннісних орієнтацій дошкільників впродовж 2010–2019 років.

Для визначення структурної характеристики термінальних й інструментальних цінностей дитини-дошкільника та збалансованості їх емоційного, когнітивного та діяльнісного компонентів ми застосовували «Експрес-діагностику сфери ціннісних орієнтацій дошкільника» [5] та спостереження «Діагностика рівнів прояву діяльнісного структурного компонента ціннісних орієнтацій старших дошкільників» [2].

Діагностичним матеріалом першої методики слугувало 17 чорно-білих сюжетних картинок (10x10 см) із зображенням ситуацій взаємодії дитини з

іншими людьми, природою, технікою, мистецтвом, тотожних проявам термінальних цінностей: „сім'я”, „щастя”, „здоров'я”, „дружба”, „краса природи”, „краса мистецтва”, „краса техніки”, „зовнішня краса людини”, „гроші”; та інструментальних цінностей: „співпереживання”, „самостійність”, „творчість”, „допитливість”, „цілеспрямованість”, „впевненість”, „сміливість”, „наполегливість”. У першій серії експерименту в процесі бесіди з дитиною за картинками «про важливе у житті» з'ясовували її уявлення про усі означені поняття. Дитину просили вибрати певну картинку, наприклад, про сім'ю, та пояснити, що означає це слово. В результаті бесіди визначався рівень обізнаності дитини у змісті кожної цінності. У другій серії експерименту дитині пропонували відібрати вісім самих головних для неї картинок і послідовно їх викласти. В результаті оцінювання малюком важливості ціннісних характеристик і побудови їх ієрархії отримували ранкінг значущих для нього на той час цінностей.

В процесі спостереження самостійної творчої діяльності дітей (сюжетно-рольової гри, малювання, конструювання, ліплення тощо) відзначалися факти дієвості привласнених дітьми термінальних та інструментальних цінностей, коли останні виявлялися, орієнтували та скеровували дії дитини протягом діяльності. Поведінка дитини аналізувалася за показниками, що свідчили про здатність старшого дошкільника ініціювати дії, умотивовані цінністю; послідовно їх реалізувати та долати труднощі на шляху здійснення цих дій. Визначалося три ступеня прояву кожного показника з відповідним оцінюванням у балах від 1 до 3.

Після обробки отриманих даних дослідження було визначено рейтинг кожної з термінальних та інструментальних цінностей групи дітей старшого дошкільного віку за трьома категоріями: 1) обізнаність дитини у змісті цінності (когнітивний компонент / знана цінність); 2) важливість цінності для дитини (емоційний компонент / значима цінність; 3) здатність дитини керуватися цінністю у діях (діяльнісний компонент / дієва цінність (табл.).

Таблиця

**Рейтинг термінальних та інструментальних цінностей
дітей старшого дошкільного віку**

Цінності		«знана» цінність		«значима» цінність	«дієва» цінність	
		Сер. знач. бал. оц.	Рей- тинг	Рейтинг	Сер. знач. бал. оц.	Рей- тинг
термінальні	Сім'я	2,3	3	1	2,5	2
	Здоров'я	2,4	2	2	2,0	7
	Щастя	2,1	5	8	2,6	1
	Дружба	2,2	4	4	1,9	8
	Краса природи	2,2	4	6	2,2	5
	Краса техніки	1,8	7	7	2,1	6
	Краса мистецтва	1,6	9	13	1,7	9
	Зовнішня краса людини	2,1	5	10	2,3	4
	Гроші	2,5	1	5	1,2	10
інструментальні	Співпереживання	1,9	6	11	1,9	8
	Самостійність	2,1	5	9	2,3	4
	Допитливість	1,7	8	11	1,9	8
	Творчість	1,6	9	3	2,3	4
	Цілеспрямованість	1,5	10	13	2,4	3
	Впевненість	1,9	6	10	2,3	4
	Сміливість	2,2	4	9	2,1	6
	Наполегливість	1,5	10	12	2,1	6

У результаті ранжування цінностей за ознакою повноти уявлень дітей про зміст об'єктів, явищ чи якостей, що характеризують ту чи ту цінність, вони розташувалися в такому спадному порядку: «гроші», «здоров'я», «сім'я», «дружба», «краса природи», «сміливість», «щастя», «зовнішня краса людини», «самостійність», «співпереживання», «впевненість», «краса техніки», «допитливість», «краса мистецтва», «творчість», «цілеспрямованість», «наполегливість».

Серед найвідоміших дітям були термінальні цінності «гроші», «здоров'я», «сім'я», «дружба», «краса природи» та інструментальна цінність «сміливість». Середнє значення бальних оцінок, отриманих дітьми під час аналізу відповідних картинок дорівнювало 2,5-2,2 балам з 3-х максимально

можливих. Найменшу обізнаність діти показали, розповідаючи про термінальні цінності: «красу техніки» і «красу мистецтва» та інструментальні цінності: «допитливість», «творчість», «цілеспрямованість», «наполегливість». Середнє значення бальних оцінок, отриманих дітьми під час аналізу відповідних картинок варіювалось від 1,8 до 1,5 балів.

Така картина, на нашу думку, віддзеркалює зміст інформаційного поля соціуму, у якому перебувають сучасні дошкільники, та опосередковано демонструє певне соціальне замовлення до складових найбільш бажаних життєвих цілей людини (термінальних цінностей) та засобів їх досягнення (інструментальних цінностей).

Список цінностей за ознакою важливості, емоційної наповненості для старших дошкільників об'єктів, явищ чи якостей, що утворився в результаті дитячих виборів по низхідній виглядав так: «сім'я», «здоров'я», «творчість», «дружба», «гроші», «краса природи», «краса техніки», «щастя», «самостійність», «сміливість», «зовнішня краса людини», «впевненість», «співпереживання», «допитливість», «наполегливість», «краса мистецтва», «цілеспрямованість». Як видно з представленого переліку, на момент проведення дослідження найбільш значущими для дітей були одночасно й найбільш знані ними термінальні цінності, а також «творчість» – життєво важлива потреба та винятковий інструмент розвитку суб'єктної активності дошкільника.

За рівнем прояву регулятивної дії від найвищого до найнижчого термінальні та інструментальні цінності розмістилися у такій послідовності: «щастя», «сім'я», «цілеспрямованість», «творчість», «впевненість», «самостійність», «зовнішня краса людини», «краса природи», «наполегливість», «сміливість», «краса техніки», «здоров'я», «дружба», «допитливість», «співпереживання», «краса мистецтва», «гроші». Середнє значення бальних оцінок за ступенем впливу даних цінностей на дитячу діяльність знаходилося в межах від 2,6 до 1,2 балів. Найбільш дієвими визначилися термінальні: «щастя», «сім'я», «зовнішня краса людини» та

інструментальні цінності: «цілеспрямованість», «творчість», «впевненість», «самостійність». Саме вони вказують на важливі цілі, які відповідали життєвим потребам старших дошкільників та були регламентуючими орієнтирами й інструментами їх задоволення. Найменшу роль у регуляції дій дошкільників відігравали такі цінності-цілі: «дружба», «краса мистецтва», «гроші» та цінності-засоби: «допитливість», «співпереживання».

Інструментальні цінності виступають засобами досягнення термінальних цінностей, що підкреслює їх особливий характер та значення у процесі становлення поля цінностей, оскільки вони забезпечують активність дитини в різних видах діяльності. Визначення невисокого рівня прояву «наполегливості», «сміливості», «допитливості», «співпереживання», недостатня увага з боку дорослих щодо підтримки та формування інструментальних цінностей як способів реалізації цільової спрямованості життєдіяльності є вкрай шкідливими, оскільки руйнують потенціал особистісної активності дитини.

Отримані дані свідчать про те, що структура термінальних і інструментальних цінностей старших дошкільників є доволі неоднорідною. Когнітивний, емоційний і діяльнісний структурні компоненти цінностей сформовані нерівномірно. Найбільш гармонійно вони представлені у цінності «сім'я». Найменше – у «цілеспрямованості». Спостерігалася відчутна різниця між високими показниками дієвості цієї цінності-засобу та низьким рівнем обізнаності та значущості її для дітей. Викликає занепокоєння загальний низький рівень розвитку усіх трьох структурних компонентів таких цінностей: «краса мистецтва», «допитливість», «співпереживання». Визначився також суттєвий розрив між достатнім рівнем дії когнітивного, емоційного та низьким рівнем прояву діяльнісного компонента цінностей «здоров'я» і «дружба». Така дисгармонія у структурі означених цінностей створює небезпеку їх формального засвоєння та гальмує повноцінне функціонування привласнених цінностей в житті дитини.

Висновки і перспективи наукових пошуків. Цінності, як індикатори людських потреб і бажань, маючи відношення до важливих життєвих цілей та уявлень про засоби їх досягнення, відповідно утворюють два класи цінностей – термінальний та інструментальний. Характеристика цінностей, притаманних дітям старшого дошкільного віку має включати інформацію про сформованість когнітивного, емоційного і діяльнісного структурних компонентів, що, в свою чергу, і визначатиме цілісність їх структури на даному етапі розвитку ціннісної сфери людини. У найближчих публікаціях спробуємо встановити взаємозв'язок термінальних та інструментальних цінностей у прояві їх регулятивної дії на дитину-дошкільника.

Література

1. Валявко С.М., Аверьянова Е.В. Методика исследования ценностных ориентаций дошкольников: опыт конструирования. *Экспериментальная психология*. 2012. Т. 5. № 2. С. 83–95.
2. Дитина у сучасному соціопросторі : навч. посіб. /Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, Л.І. Соловйова [та ін.] ; за ред. Т.О. Піроженко. Київ – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 272 с.
3. Зайцева О. Адаптированная методика М. Рокича «Ценностные ориентиры». 2017. URL: <https://www.maam.ru/detskijsad/adaptirovanaja-metodika-m-rokicha-cenostnye-orientiry.html>. (дата звернення 18.01.2020).
4. Соловйова Л.І. Прояви регулятивної дії цінностей у діяльності старших дошкільників. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С. Д. Максименко]*. Харків : КЦ ФОП Іванової М. А., 2019. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 15. С. 136–149.
5. Ціннісні орієнтації дитини у дорослому світі : навч.-метод. посіб. /Т.О. Піроженко, Л.І. Соловйова та ін.; [за ред. Т.О. Піроженко]. Київ : Видавничий дім „Слово”, 2016. 248 с.
6. Чернобровкина С.В. Саморегуляция поведения у дошкольников и её формирование в сюжетно-ролевой игре: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07.

Омск. 2001. 214 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/samoregulyatsiya-povedeniya-u-doshkolnikov-i-ee-formirovanie-v-syuzhetno-rolevoi-igre>. (дата звернення 18.01.2020).

7. Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York, NY: Free Press. 438 p.

References

1. Valyavko, S.M., Averyanova, E.V. (2012). Методика исследования ценностных ориентаций дошкольников: опыт конструирования. назва латинкою [Methodology of the study of value orientations of pre-school children: the experience of designing]. *Експериментальна психологія – Experimental psychology*, Vol. 5, 2, 83–95. [in Russian].

2. Pirozhenko, T.O., Ladyvir, S.O., Soloviova, L.I. et. al. (2014). *Dytyna u suchasnomu sotsioprostorii* [A child in modern social space]. T.O. Pirozhenko (Ed.). Kyiv – Kirovohrad: Imeks-LTD. 272 p. [in Ukrainian].

3. Zaytseva, O. (2017). Adaptirovannaya metodika M. Rokicha «Tsennostnyie orientiryi» [Adapted Technique «Rokeach Value Survey»]. URL: <https://www.maam.ru/detskijsad/adaptirovanaja-metodika-m-rokicha-cenostnye-orientiryi.html>. (date of receipt on 18/01/2020). [in Russian].

4. Soloviova, L.I. (2019). Proyavy` regulyaty`vnoyi diyi cinnostej u diyal`nosti starshy`x doshkil`ny`kiv [Manifestations of the regulatory effect of values in the activities of senior preschool children]. S.D. Maksymenko (Ed.). *Aktual`ni nroblemy psykholohiyi – Actual problems of psychology : Collection of scientific works of the H.S. Kostyuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine*. (Vols. IV, issue 15), (pp. 136–149). Kharkov : KCz FOP Ivanovoyi M.A. [in Ukrainian].

5. Pirozhenko, T.O, Soloviova, L.I. et.al. (2016). *Tsinnisni oriyentatsiyi dytyny u doroslomu sviti* [Values of the child in the adult world]. T.O. Pirozhenko (Ed.). Kyiv : Vy`davny`chy`j Dim «Slovo». 248 p. [in Ukrainian].

6. Chernobrovkina, S.V. (2001). Samoregulyatsiya povedeniya u doshkolnikov i eyo formirovanie v syuzhetno-rolevoy igre [Self-regulation of behavior in

preschool children and its formation in a role-playing game]. *Candidate's thesis*. Omsk. [in Russian].

7. Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York, NY: Free Press. 438 p.